

ШАР ПЛАНИНА И ЊЕНЕ ЖУПЕ У КОСОВСКО - МЕТОХИЈСКОЈ ОБЛАСТИ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ*

- Географски положај и мултиетничке карактеристике -

*Географски положај Шар планине и њених жупа
Горе, Опоља, Средске и Сиринића*

Шар планина представља пространу и сложену морфотектонску структуру између јужног дела Косовске котлине, планина Црнољеве и Црне Горе (Скопска Црна Гора и Кумановско-прешевски Карадаг), Тетовске (Горњи и Доњи Полог) и Метохијско-призренске котлине, Кораба (2764 м), Коритника и области Љуме у североисточној Албанији.

Са Шаром почиње посебна морфотектонска целина Динарида која је позната у класичној геолошкој и геоморфолошкој литератури као Шарско-пиндски планински систем. Његове тектонске линије и венци повијају се из правца Ј-С у ЈЗ-СИ, надносећи се над дубоки тектонски пролом између Зетско-скадарско-медовског приморја и Метохијско-призренске котлине у басену Белог Дрима, као што на супротној СЗ страни, орографски правци Динарских планина у области Комова, Мокре и Проклетија, повијају изнад Зетске равнице, Дрима и Метохије из доминантног "динарског правца" СЗ-ЈИ, у "метохијски правац" ЈЗ-СИ. Тиме је створена "најважнија трансверзална удолина западне половине Балканског полуострва којом је водио Зетски пут, античка **Via de Zenta**, главни трансверзални пут немањих државе "између динарске и шарско-пиндске области, са утицајима и функцијама које су допринеле да се диференцира етнографски и историјски развитак становништва"¹.

Као орографско-хидрографски чвор западне и централне области Балканског полуострва Шар планину су, под називом **Scardus**, означили још антички географи *Страбон*, (63. год. пре н.е. - 24. год. н.е.) и *Птоломеј*

* Аутор: Проф. др Милован Радовановић, научни саветник, Географски институт "Јован Цвијић" САНУ

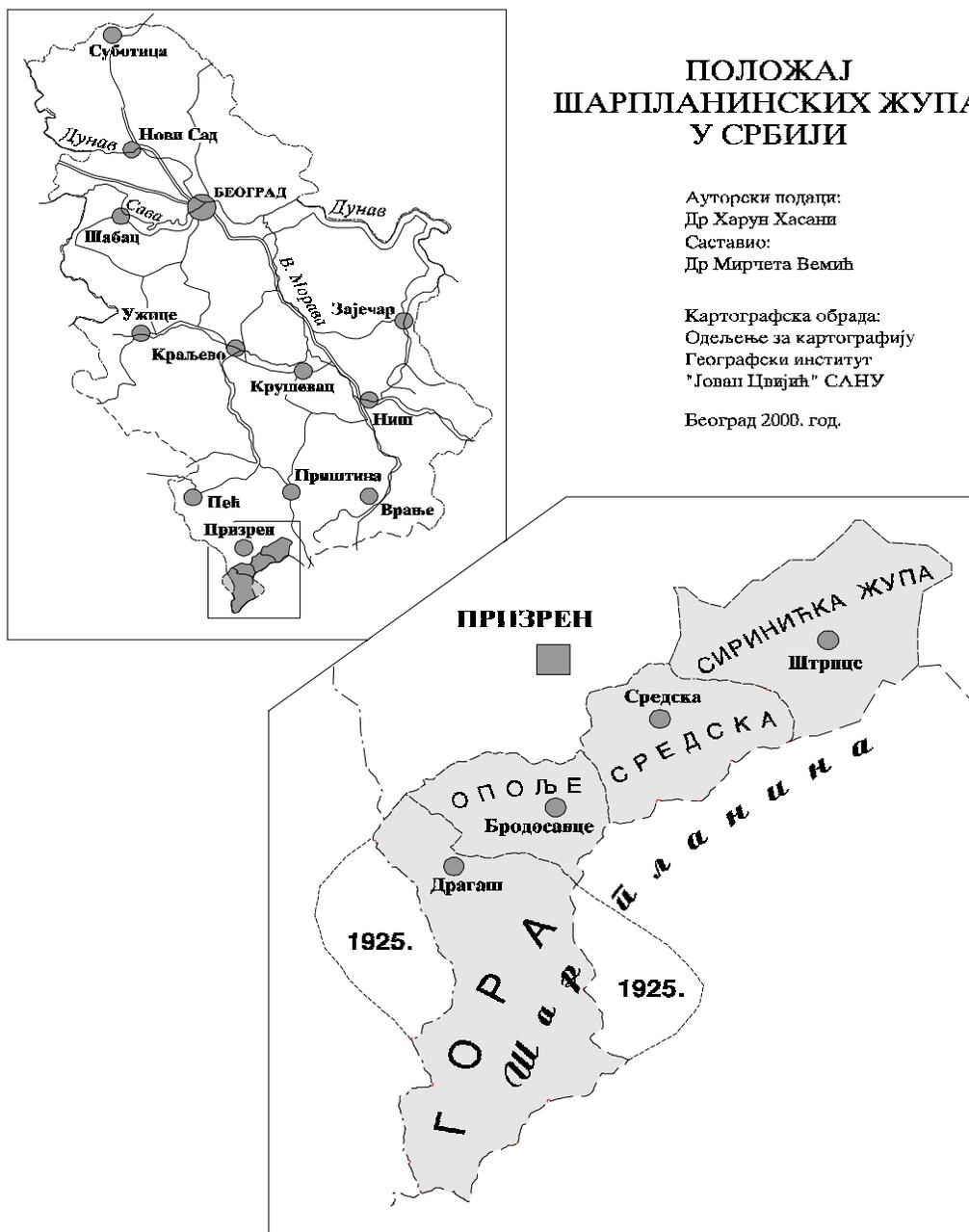
¹ Ј. Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, Књига Прва, Београд, 1906, стр. 22 - 26, 27 - 28; М. В. Радовановић, *Šara - Scardus - Catena Mundi*, "Лековите сировине", Књ. XIII, Институт за проучавање лековитог биља "Др Јосиф Панчић", Београд, 1994, стр. 11.

(II век н.е.) у концепцији о **Централном билу**, које се од XVI в. наводи као **Catena Mundi**, односно **Catena del Mondo** - "Верига света". Погрешно схватање о Централном Билу, које је наводно, представљало високу планинску баријеру "између дивљих северних области и цивилизованог Југа" одржало се и на Пајтинговој табли (Tabula Peutingeriana) и другим итинерарима римског доба, као и касније, у време Ренесансе, а у неким изворима све до друге половине XIX в. На појединим картама Шар планина је погрешно означена као **Monte Argentaro** (Копаоник).

На *Coronelli*-јевој карти из XVII в. посебно је обележен шарски врх Љуботен (2499. м), који су аустријски топографи седамдесетих година XIX века представили као највишу тачку Балканског полуострва (3050 m).

Без обзира на заблуду о Централном Билу, која је у европској картографији постепено отклоњена под утицајем *Ami Boué*-а и *H. Kiepert*-а², Шар планина је у свим изворима увек истицана као доминантни орографски чвор који је кроз све историјске епохе имао специфичну улогу у регионалном склопу српских и суседних балканских земаља као и у етничким процесима на читавом простору између Метохије, Косова, Вардарске и Западне Македоније и Северне Албаније. Та улога је нарочито дошла до изражаја у њиховој политичкој, етничкој и културној историји, будући да се шарска планинска група налази у јужној и југозападној прелазној и контактної зони према северно албанским племенима и територијама етничке симбиозе између Срба и Арбанаса. Током свих историјских епоха у области шарске планинске групе и у њеном непосредном окружењу (Призренски, Љумско-дукађински, Полошки, Скопско-вардарски и Косовски басен) одвијали су се сложени етнички процеси на које су највећи утицај имале људске миграције и војни походи: насељавање Срба по северној и средњој Албанији још од раног средњег века, које најбоље потврђује широко распрострањена словенско-српска топонимија; турски освајачки походи (од 70-тих и 80-тих година XIV в. до 1455.); аустро-турски и српско-турски ратови и њима условљене масовне миграције Срба; сукцесивно продирање Арбанаса миграционим струјама; етничке симбиозе и етнички амалгами између Срба, флотантне масе Македонских Словена, Арбанаса, старобалканских Влаха, Турака – Јурука и других етничких ентитета и супстрата, за време турске владавине (1455-1912. г.) етнички процеси и промене су такође под снажним утицајем исламизације и арбанашења (арнауташења) Срба и преосталог влашког становништва. Налазећи се посред наведених области у којима су етнички процеси имали нарочито високи интензитет, шарпланински регион, насељаван још од праисториј-

² *Ami Boué*, **La Turquie d'Europe**, Paris, 1840, 1842. – Заслужни француски географ и истраживач *Ami Boué* је између 1837. и 1842. објавио неколико радова од особитог значаја за познавање природних и антропогених карактеристика Косова, Метохије и осталих области Јужне Србије - *H. Kiepert*, **Generalkarte von der europ. Türkei nach allen vorhandenen und itinerarischen Hilfsmitteln**, Berlin, 1853.



Карта 1. Положај шарпланинских жупа у Србији

ских, античких и рано-средњовековних времена, *задобија карактеристике и функцију реципијента сродних и различитих етничких група и слојевитих етнокултурних супстрата, слично неким другим планинским областима* (Алпи, Пиринеји, Кавказ, Алтај и др.). Стварању оваквих етничких својстава је нарочито допринео орографски склоп шарске планинске групе коју одликују заклоњене планинске котлине (корутине) у басенима Плавске реке, Призренске бистрице (слив Јадранског мора) и Лепенца (слив Егејског мора), са ексклузивном хидрографском појавом бифуркације Неродимке у јужном делу Косова (слив Црног мора). То су шарске планинске котлине **Гора, Опоље, Средска и Сирињ**, које су посејане бројним, археолошки недовољно испитаним, траговима насељености из неолитских, античких и рано средњовековних времена. Ови планински басени су још пре њиховог припајања српској средњовековној држави крајем XII и током XIII века били преплављени српско-словенским етносом, о чему најбоље сведоче словенска ономастика и даровне повеље српских владара црквеним властелинствима у којима се помиње већина данашњих насеља шарпланинског региона. Током српског средњовековног доба **Гора, Опоље, Средска и Сирињ** улазе у систем управно-територијалне и феудалне организације српске државе, када задобијају статус *жупе* као њене основне географске и управне јединице.

Етнокултурне промене које су се у шарпланинском региону одиграле за време дуготрајне турске владавине проузроковале су етничку и културну диференцијацију и етничку консолидацију становништва *шарпланинских жупа* и формирање територијално омеђених аналогних етничких тампон зона. Ове тампон зоне су, са изузетком албанске енклаве у *Опољу*, преградиле и каналисале албанску пенетрацију усмерену из северне Албаније ка средишњим Косовско-моравским крајевима Старе Србије и одржале обележја и функцију ексцентричног југозападног стожера српског етничког простора. Истовремено, шарпланинска област, посматрана у целини, је са својим жупним средиштима, задобила *изразита мултиетничка и мултикултурна својства*, која су се столећима одржавала неговањем традиционалних културних вредности и међусобном толеранцијом.

Етимологија појма жупа и изворна словенска основа назива шарпланинских жупа

Појам жупе се јавља код свих словенских народа, осим Руса, још у време њихове племенске организације и стварања првих државних заједница и управно-територијалних јединица. Међу Јужним Словенима, **жупа** је дубоко укореењена код Срба, Хрвата и Словенаца, те постаје компонента многих обласних, предеоних и локалних назива у свим централно-балканским, панонским, динарским, алпским и приморским јужнословенским земљама, задовивши веома рано (поуздано од IX и X в.) значење посебне ге-

ографске, управне и етнографске јединице у хијерархији државно-територијалне организације. Под **Жупом** се у првом реду подразумева "природна целина мањег пространства" која се географски диференцира на основу рашчлањености рељефа и повољних климатских особина: блага клима, заклоњеност од хладних ветрова, већа осунчаност, те и погоднији услови за насељавање и пољопривредну производњу. Истовремено, рашчлањеност неких области на жупне и природне целине има нарочити значај за етничке и културне процесе. Зато Јован Цвијић напомиње да је "*становништво жупе било донекле изложено различитој еволуцији...* Изгледа да је раздробљеност рељефа нарочито била узрок обласној етнографској разноврсности која се види у једном истом балканском народу"³. Етнички процеси у шарпланинским жупама потврђују претходне наводе.

Појам **жупе** се, међутим, вишеструко везује и за управну организацију српских земаља средњег века и представља базну категорију у њеној хијерархији. **Средишта** жупних јединица су, по правилу, били градови, али "је било жупа у којима није било никаквог града, или што је још вероватније, у којима је град могао бити само стан старешине, без градског насељења, без вароши"⁴.

Шарпланинске **жупе** су управо таквог карактера. Оне се изричито помињу у средњовековним српским законским споменицима - даровним повељама (хрисовуљама) српских владара манастирским властелинствима: манастиру Хиландару на Атосу (Светој Гори) из 1276, 1308. итд, Дечанском властелинству из 1330, Призренској епископији из 1336, властелинству манастира Св. Арханђела код Призрена из 1348, 1355. итд, уз навођење већине данашњих насеља под њиховим садашњим именима. Статус, права и обавезе **жупе** су били посебно санкционисани Закономом српског цара Стефана Душана на државним саборима у Скопљу 1349. и Серезу 1354. године.

У Законику српског цара Стефана Душана **жуна** улази у систем правне регулативе средњовековне Србије чију хијерархију управне поделе чине: **земље, градови, жупе и крајишта**. "Жупе и крајишта су једно исто, јер су се пограничне жупе називале крајишта". Примарне насеобинске јединице су **села**. Зато је **жуна** више административни и географски појам, *а све оно што се каже да чини жупа, уствари су чинила села*⁵. Шире значење у административној подели **жуна** и **жупанија** задобијају у земљама под аустријском управом (на пример, **жупаније** у Хрватској, Славонији и Срему средином XIX века), одакле се преносе са значењем обласних управних јединица у Видовдански устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1921. године. Садашња Република Хрватска је поново увела поделу на **жупаније**.

³ Јован Цвијић, **Балканско полуострво**, "Сабрана дела", Књ. 2, Београд, 1987, стр. 85-87.

⁴ Стојан Новаковић, **Село**, Српска књижевна задруга, Коло LVIII, Књ. 393, Београд, 1965, стр. 22-23, 24, 25-28.

⁵ Стојан Новаковић, Ибид., стр. 22-23, 24, 28-29.

Појам **жупе** се одржао у српским земљама Централне и Јужне Србије, нарочито Косова и Метохије, такође Босне и Херцеговине, кроз географске називе регионалних и историјско-географских целина, са дубоком укоревеношћу у народној традицији. На Косову и Метохији жупе су следеће: *Тополница, Летница, Лаб, Лугови, Неродимље, Паунпоље, Ситница, Загорје, Звечанска жупа, Бањска, Ибарски Колашин, Јелци, Дреница, Лапушник, Алтин, Вокш, Дршковина, Хвосно, Патково, Река, Затрнава, Сухогрло, Трнава, Призренски Подгор, Гора, Опоље, Средачка (Сретечка) жупа и Сиринић*⁶. Имајући напред речено у виду, у насловима студија које је објавио Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, а које представљају резултат тимског научно-истраживачког рада из периода 1989-1994. посвећеног шарпланинском региону, увек се наглашава термин **жупа**⁷.

За етимолошку студију о појму **жупа** од значаја су опсервације Петра Скока који напомиње да постоје углавном два правца у етимолошком тумачењу: према Вгүскнег-у и следбеницима, **жупа** и **жупан** су аварског порекла (као каган>кан, бајан>бојан>бан), са потврдама у неким старобугарским натписима; према М. Будимиру **жупа** је прасловенског порекла, док је **жупан** изведени појам. Слично тумачење даје и Вгугманн, који налази везу санскритским *gip* ("склонити", "штитити") и *gora* ("чувар"), надаље са неким грчким и немачким терминима. Занимљиво је да Перссон види прасродство **жупе** са готским *gawi*, од кога у новонемачком потиче *Gau*⁸. С. Ристић и Ј. Кангрга исти појам *Gau* преводe са немачког као *жупа, крај, котар* или *срез, Gaugraf* као *жупан, кнез, обласни поглавар*, а *Gaugrafschaft* као *жупанија, округ*⁹. Нико Жупанић (псеудоним К. Герсин) у расправи на немачком језику о Старој Србији и албанском питању уводи поменуте немачке термине као аналогне појмовима *жупа, жупан* и *жупанија* у српско-хрватској терминологији¹⁰. На истом месту Нико Жупанић наводи и описује шарпланинске жупе.

Напомињемо да у француској и енглеској терминологији не постоји појам који би био аналоган **жупи** и њеним изведеницама. У француском ратном приручнику за војне информације у Северној Србији из 1916. године (*La Serbie septentrionale*), у поглављу о Шар планини и Црној Гори (*Les Montagnes du Sud – Les massifs Char Planina et Tsrna Gora*) *изричито се на-*

⁶ Татомир Вукановић, *Срби на Косову*, Том I, Врање, 1986, стр. 12-16.

⁷ Види: **Општина Штрпце – Сиринићка жупа, Одлике природне средине**, Посебна издања Географског института "Јован Цвијић" САНУ, Књ. 37/1, Београд, 1990; **Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска**, Посебна издања Географског института "Јован Цвијић" САНУ, Књ. 40/II, Београд, 1995.

⁸ Петар Скок, *Ибид.*, стр. 688.

⁹ С. Ристић и Ј. Кангрга, **Енциклопедијски немачко-српскохрватски речник**, Београд, 1936.

¹⁰ Niko Županić (K. Gersin), **Altserbien und die albanesische Frage**, Wien – Leipzig, 1912, str. 26 - 27.

воде шарпланинске жупе *Гора*, *Средска* и *Сиринић* као "les petits bassins" које се одликују "изванредном мешавином муслимана и православних". Овде дословно стоји следеће: "Dans les petits bassins que s'alignent au N. du Char Planina, au delà de la cuvette de Prizren, on observe aussi un mélange remarquable de musulmans et d'orthodoxes: celui de *Gora* est exclusivement repeuplé par de musulmans qui ne parlent que le serbe et vivent en hostilité constante avec les Albanais. Au delà du bassin de *Gora*, le bassin de *Sredska* se partage presque également entre musulmans (496 maisons) et orthodoxes (420); puis, toujours vers le Nord, *Sirinitsch* compte 10 villages serbe (741 maisons serbe sur 795) contre 7 villages albanais; beaucoup des paysans serbes de ces petits bassins doivent émigrer"¹¹. У овом тексту се не помиње *Опоље*, вероватно из разлога што су француски аутори *Опољску* жупу сматрали саставним делом *Горе*, према којој *Опоље* нема маркантну природну границу. У француским резимеима антропогеографских монографија о *Гори*, *Опољу* и *Сиринићу* Милисава Лутовца и Атанасија Урошевића **жупа** се преводи као "une petite région montagnaise"¹². Осим тога, у француском ратном приручнику, у одељку о планинама *Црнољеви* и *Чичавици* ("Tsrnlíoéva Planina et Tchitchavitsa Planina") се за *Сиринићку* жупу каже да лежи "у високој долини *Лепенца*", која "forme un petit canton montagnard, presque formé des tous les côtes et dont les relations se dirigent aussi bien vers Prizren que vers la plaine de Kossovo; il comprend 17 villages dont 9 serbes, 7 albanais, et 1 mixte"¹³.

Називи шарпланинских жупа *Гора*, *Опоље*, *Средска* и *Сиринић* су изворног, словенског порекла. Термин **гора** налазимо у свим словенским језицима. "Етимолошки *Гора* не значи само шумовит него и планински крај. *Гора* и планина су у овом као и у многим другим случајевима исти појмови"- наглашава академик Милисав Лутовац у својој антропогеограф-

¹¹ **Notice sur la Serbie septentrionale.** Ministère de la Guerre, Commissions de Géographie du Service géographique de l'Armée, Imprimerie nationale, Paris, 1916, p. 38. – У овом приручнику се наводе картографски и географски извори који су консултовани при његовој изради; то су: **Carte de l'Europe Centrale**, publiée par l'Institut géographique militaire de Vienne; **Carte en 34. feuilles de la partie méridionale de l'ancien royaume de Serbie et de Vielle Serbie...**, Exécutée par l'État Major Serbe et reproduite par le Service géographique de l'Armée à Paris, итд. Од коришћене литературе на француском језику наводе се, између осталих, следећи радови француског географа Гастона Гравијеа (Gaston Gravier): **L'émancipation économique de la Serbie**, Soc. de Géogr. commerciale de Paris, XXXVIII, juin 1911, p. 417-432; **Le développement économique de la Serbie**, Ann. de Géographie, XXI, 1912, p. 50-56; **La Nouvelle Serbie**, Revue de Paris, 15. nov 1913; **L'Albanie et ses limites**, Revue de Paris, 1^{er} et 15. janvier 1913; **La Vieille Serbie et les Albanais**, Revue de Paris, 1^{er} novembre 1911.

¹² Милисав Лутовац, **Гора и Опоље – антропогеографска проучавања**, САНУ, Насеља и порекло становништво, Књ. 35, Београд, стр. 313; Атанасије Урошевић, **Шарпланинска жупа Сиринић**, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот – Скопје, Кн. 1, Скопје, 1948, стр. 175.

¹³ **Notice sur la Serbie septentrionale**, p. 34.

ској монографији о Гори и Опољу¹⁴. Отуда је термин **гора** широко распрострањен у јужнословенским земљама, *најчешће као основа за називе пределих целина* (Подгор, Подгорина, Подгорје, Горје, Загора, Загорје итд. и т.сл.). Карактеристично је, међутим, да се у свом изворном значењу појам **гора**, на Косову и Метохији, као и у свим српским земљама, односи у таквом облику *само на истоимену шарпланинску жупу*, што јасно упућује на апсолутну географску уникалност. Стога је умесно претпоставити веома рано преношење и укореењивање типичног словенског појма **Гора** у крајњем ЈЗ делу шарске планинске групе као последицу његовог давно стеченог словенско-српског етничког идентитета, по свој прилици још у време словенског досељавања у VI и VII веку, а према неким схватањима још пре тог уобичајеног датирања. У вези са овим значајним питањем од посебног су интереса опсервације хеленисте Миодрага Стојановића који је недавно, ослањајући се на античке изворе и Шафарика, као и на богату словенску историјску ономастику, указао да су Срби у овим крајевима, и знатно шире, по северној и средњој Албанији, били присутни пре “Велике сеобе“ из Пропонтиде и Закавказја¹⁵.

Назив *Опоље* је несумњиво истог, словенско-српског порекла. “Постанак тога имена - наглашава Милисав Лутовац - везан је за насеља која су поређана око поља. Интересантно је поменути да се име *Опоље* јавља и у Пољској, Доња Шлезеја”¹⁶. Бројна опољска и горанска села се помињу у повељама српских владара Стефана Дечанског (1326) и Стефана Душана (1349, 1355), што говори да су постала знатно раније.

Назив *Средска* (*Средачка жупа* и њено истоимено централно насеље Средска које се састоји од 7 заселака) је типично словенски, са широким значењем места или предела средишњег положаја, какав је *Средачка жупа*, у непосредној близини царског Призрена, имала у односу на остале шарпланинске жупе и на караванском путу између Призрена, Тетова и Косова. Зато је овај назив Средачка жупа добила знатно пре него што је са својим насељима припала властелинству манастира Св. Арханђела - задужбини цара Стефана Душана у Дувској клисури Призренске Бистрице. Поједина места и имања у Средској су српски владари даривали манастиру Хиландару на Атосу још 1276. и 1309. године, значи знатно раније од Душанових даровних повеља из 1349. и 1355. године. О знатној насељености и развијеном духовном животу у Средачкој жупи сведочи и податак по коме је на овом малом простору са свега 13 насеља саграђено 26 цркава. У турском периоду је највеће средачко село *Љубиње* било средиште Љубинског барјака (са 33 насеља) као посебне јединице у оквиру турске војно-територијалне организације оних области у којима је исламизацијом било за-

¹⁴ Милисав Лутовац, **Гора и Опоље**, стр. 234.

¹⁵ Миодраг Стојановић, **Топономастика Албаније и Јужне Србије**, “Обележја”, Бр. 203, стр. 26-27; види прилог истог аутора у овој публикацији.

¹⁶ Милисав Лутовац, *Ибид.*, са позивом на саопштење В. С. Радовановића.

хваћено староседелачко српско становништво, што се у Средачкој жупи догодило после аустро-турских ратова крајем XVII и у првој половини XVIII в.

Назив *Сиринић* је такође словенско-српске етимологије и односи се на један од главних производа сточарске привреде (сир) који је у овој жупи представљао значајну компоненту традиционалне материјалне културе. Први пут се као жупа помиње 1331. у даровној повељи краља Душана хиландарском пиргу, затим у царским повељама 1349. и 1355; овом задњом повељом Душан је поклонио насеље *Селце* (позније *Севце*) манастиру Хиландару. Археолошка рекогносцирања упућују на досељавање словенско-српског становништва у раном средњем веку¹⁷. У периоду српско-турског двовлашћа над већим делом Косова и неких суседних крајева (1393-1455), Сиринић је припадао нахији Морава у саставу Области Бранковића, те је био обухваћен турским катастарским пописом 1455. године. Крајем XIX в. у Сиринићкој жупи је откривена руда хрома која је експлоатисана до средине 60-тих година. Лежишта хрома су већим делом исцрпљена за време ратних година 1941-1944. када је под немачком војном управом овде остварена највећа производња (око 100.000 т. годишње) и изграђена ускотрачна железница Врбештица - Качаник за транспорт руде. Тада је, према процени, у рудницима и пратећим делатностима радило преко 3000 људи, углавном сиринићких Срба. Највећи део Сиринићке жупе био је под бугарском цивилном и полицијском управом, док су се села Јажинце и Севце до септембра 1943. налазила под италијанском окупацијом, односно под влашћу профашистичке великоалбанске агентуре. Средиште рударске делатности било је у Брезовици која се од 60-тих година развија као туристички центар (Индекс Ски центар Брезовица).

Етнички процеси и мултиетничке карактеристике шарпланинских жупа

Напомене о историјским, антропогеографским и политичким основама етничких процеса

Посматрано у целини, шарпланински регион са Призреном, Призренским Подгором и непосредним окружењем у области Подрима (Ораховац) и Косова, има изразите мултиетничке и мултикултурне одлике које су, како је напред наглашено, условљене историјским процесом, миграцијама становништва и етничким променама. За етничке процесе од суштинског значаја је период турске владавине у трајању од 457 година (1455-1912), не рачунајући фазу српско-турског двовлашћа у области Бранковића (1393-1455).

¹⁷ Ђорђе Јанковић, *Етнички простор Срба на Балкану у средњем веку у светлу археолошких и писаних извора*, Едиција "Етнички простор Срба", Књ. 1, Универзитет у Београду – Географски факултет, 1993, стр. 24-25.

Миграције Срба имају карактер присилних пресељавања, историјских (1690. и 1737.), избегличких (у време ратова и кулминације арбанашке племенске анархије), метанастазичких (сеобе у етапама) и економских кретања (сезонско одлажење на рад у градове Србије и Македоније, у Бугарску, Румунију и Турску, исељавање у САД, Аргентину, Уругвај, Аустралију). Масовне размере емиграција Срба има у време аустро-турских ратова (нарочито 1689/90. и 1737/39.), када се на позив бечког двора и под вођством православног свештенства Срби дижу на устанак против турског ропства, да би после повлачења аустријске војске, чији су значајни део чинили српски одреди, били изложени свирепим репресалијама турско-татарске ордије. Ове сеобе су највише захватиле Призрен и рубне крајеве шарског региона. Српско становништво се током XVIII века делимично обнавља досељеницима из Црне Горе, Северне Албаније и Западне Македоније. Досељавање Арбанаса из Скадарске Малесије (Малисори) и од Миридита се одвија сукцесивно и етапно од XVII до средине XIX века, при чему арбанашка пенетрација задобија највећи интензитет у Призренској котлини, Косову и Карадагу (Црна Гора) одмах после исељавања Срба. У том процесу албански усељеници прихватањем ислама стичу привилеговани положај у односу на преосталу православну српску рају. Међутим, продирање Арбанаса у шарпланинске жупе, изузимајући *Опоље*, је било заустављено исламизацијом Срба староседелаца у *Гори* и *Средачкој жупи*. Тиме су створене *две тампон зоне Срба муслимана* које су препречиле арбанашко продирање у *Сиринићку жупу* са југозападне и западне стране, са које је надирао главни талас арбанашких сточара и племеника у Стару Србију и Македонију. Зато Арбанаси не долазе у *Сиринић* са југозападне стране, из *Средачке жупе*, већ са севера и североистока, из јужног Косова, од Качаника, Скопске Црне Горе и Скопске котлине, дакле, инверзно у односу на главни правац продирања из Северне Албаније (ЈЗ-СИ и З-И), и то тек од средине XVIII века. Њихова инфилтрација у етнички компактну српску *Сиринићку жупу* била је ограниченог домета (4 чисто албанска и 4 мешовита насеља са већинским српским становништвом у излазном делу жупе ка Косову). Осим српско-муслиманске баријере у *Средачкој жупи* и *Гори*, одржање компактне енклаве у *Сиринићу* је било олакшано и одсуством спахијског (читлучког) аграрног режима и чврстом организацијом, српских породичних задруга које су се успешно одупирале арбанашкој инфилтрацији и исламизацији. Тако је у Сиринићкој жупи настала највећа јужнословенска породична задруга која се са 106 чланова одржала до 1934. године. Ова задруга (Дурлевићи у селу Драјковцу) је привукла пажњу и француског истраживача Емила Сицара (Emile Sicard)¹⁸.

¹⁸ Emile Sicard, *La Zadruga Sud-Slave dans l'Evolution du Groupe Domestique*, Ed. OPHRYZ, Bureau à Paris, 1943.

Албанизација *Опоља* је започела још у првој половини XVI века, када је овом жупом загосподарио турски феудалац и насилник Кукли-бег, пореклом из Бухаре у Централној Азији. Корените етничке промене изведене су насилно, “потурчавањем“ (исламизацијом) Срба и њиховом потпуном културном и социјалном мимикријом, протеривањем преосталих хришћана и насељавањем Арбанаца и Арнаутаца из Хаса и Љуме. Овој раној појави присилне албанизације и исламизације је посветио посебну пажњу руски конзул у Призрену Иван Степанович Јастребов, један од најзаслужнијих истраживача Старе Србије и Албаније, члан Српског ученог друштва и Српске краљевске академије¹⁹. На значајни удео српске компоненте у етногенези ополских Албанаца, као и код Албанаца у Љуми и читавом Дукађину, указао је и академик Милисав Лутовац, нагласивши, између осталих индикатора, и одсуство свести о фисној (племенској) припадности као појаву карактеристичну за албанизоване популације српског порекла²⁰.

У етничким процесима у области Шар планине суделовали су и турски сточари Јуруци пореклом из Анадолије, који су од XVI века насељавали део Источне Македоније одакле су са стадима долазили на шарпланинске пашњаке, затим старобалкански Власи (Гоге), познатији код Срба као Цинцари, македонски Словени и огранци појединих монголоидних етницитета. Сви су они асимиловани од муслимана српског порекла, а једним делом и од православних Срба и Албанаца.

О посебном етничком идентитету Горе

Према попису становништва СФР Југославије из 1991. године у 19 насеља Горе је живело 17574 становника. Од тога се 16112 изјаснило за муслимане у смислу етничке припадности (91,7%), процењени и делимично пописани број Албанаца износио је 941 (5,3%), свега 70 (0,4%) се изјаснило за Србе, а остатак од 451 (2,6%) отпада на остале. Горанци, као посебна етничка група, чији је етнички идентитет студиозно проучен и утврђен мултидисциплинарним научно-истраживачким пројектом Географског института “Јован Цвијић” САНУ, нису при попису 1991. од државне статистике званично представљени као посебан етнички (национални) модалитет, због чега се огромна већина њих изјаснила за муслиманску националност.

Код пописа становништва 1961. године, када је југословенска државна статистика први пут увела категорију “муслимани у смислу етничке припадности”, за муслимане се у Гори изјаснио 3321 становник (28,9% од пописаних 11477), за Албанце 179 (1,6%), за Турке 5260 (45,8%), за Србе 179 (1,6%), а неопредељених и осталих је било читавих 2539 (22,1%). Наве-

¹⁹ Иван Степанович Јастребов, *Стара Србија и Албанија*, Споменик Српске краљевске академије XLI, Други разред, Књ. 36, Београд, 1904.

²⁰ Милисав Лутовац, *Гора и Опље*, стр. 277.

дени подаци показују да су Горанци реаговали на националну политику тадашње југословенске партократије на следећи начин:

Фаворизована шиптарска (албанска) опција је од горанског ентитета потпуно одбачена, што потврђује дуготрајни успешни отпор албанизацији којој су, иначе, у широкој области шарпланинског и призренског региона подлегли многи етнички Турци, Срби муслимани и Роми (Цигани).

Иако свесни својих српско-словенских корена, Горанци се не изјашњавају за Србе, чиме такође испољавају тежњу за етничком посебношћу која је резултирала из дуготрајног и сложеног етногенетског и етнокултурног процеса. У вези с тим треба нагласити да је удаљавање од српске опције, која је имала реалне изгледе после балканских и првог светског, па чак и после другог светског рата, логична последица антисрпске, у основи коминтерновске националне политике комунистичке партократије, одсуства српске националне политике и распрострањење идентификације српства за православљем чиме је напуштена чувена Вукова максима о Србима трију закона: православног, муслиманског и католичког. Зато је представа о Гори као српској муслиманској оази постојала углавном у ужем кругу антропогеографа и етнолога²¹.

Могућност националног опредељења за “муслимане у смислу етничке припадности” при попису 1961, која претходи озваничењу политичке муслиманске нације у попису становништва СФР Југославије 1971. године, довела је Горанце у недоумицу, не толико у односу на осећање своје етничке посебности, колико у односу на циљеве и последице таквог новог момента тадашње југословенске националне политике. Знатна већина Горанаца није 1961. године прихватила муслиманску националну опцију већ се декларисала за Турке, са којима је, осим религије, постојала извесна оријентална културна блискост из времена турске владавине. Осим тога, не треба занемарити ни утицај политичког приближавања Југославије, Турске и Грчке, санкционисана тзв. Балканским пактом из 1953/54; тада се у попису становништва 1953. године апсолутна већина Горанаца определила за турску етничку припадност²². Но турска опција у националном изјашњавању је од Горанаца углавном напуштена већ 1971. године (9,2% од укупно 13497 становника Горе). Од тог времена па до сада Горанци сублимирају свој идентитет као посебна етничка група, чега су они дубоко свесни и што они фактички и јесу. У том смислу је и упућено саопштење Међудодељенског одбора САНУ за проучавање Косова и Метохије Влади Републике Ср-

²¹ У антропогеографској студији о Гори и Опољу Милисав Лутовац каже следеће: “Горани, како становници Горе себе најрадије називају, сачували су се као српска оаза у масиву Шар планине и Коритника и поред великих етничких поремећаја који су се догодили у околним областима: Љуми, Метохији и Пологу” (стр. 268).

²² Милован Радовановић, *Антропогеографске и етнодемографске особености шарпланинских жупа Горе, Опоља и Средске*, Посебна издања Географског института “Јован Цвијић” САНУ, Књ. 40/II, Београд, 1995, стр. 37-38, 43-44.

бије 1997. године²³, а на Конференцији у Рамбујеу 1999. горанску етничку групу је званично представљао, у саставу југословенске делегације, мр Ибро Ваит.

Опоље као тотално хомогенизована албанска енклава

Становништво Опоља, које живи у 19 насеља, представља у оквирима косовско-метохијских парадокса својеврстан куриозитет по тоталној етничкој хомогености. Према попису 1981. године (бојкот пописа 1991. био је тоталан) Албанци су чинили 99,9% становништва (18003 од укупно 18036). Феномен апсолутне етничке хомогенизације наступио је у Опољу знатно раније, што потврђују пописи из 1948, 1953. и 1961. године када се за Албанце изјаснило 99,8% укупног становништва²⁴.

Опољски Албанци, који у пуној мери партиципирају у укупној демографској експлозији албанског становништва Косова и Метохије (и поред негативног миграционог салда просечан годишњи пораст становништва у периоду 1961-1971. износио је 33 промила, а у периоду 1971-1981. године 29,8 промила) представљају интровертни демографски систем са енормном релативном пренасељеношћу: према процени за 1991. годину 173 ст/км², а у неким селима преко 250 ст/км², и то у условима веома оскудних природних и економских могућности материјалне егзистенције. Опољски Албанци, као и целокупна албанска популација Косова и Метохије, имају обележја типичног експлозивног демографског система високог емиграционог потенцијала који се перманентно генерише. Са овим акутним проблемом суочаваће се неминовно ма које администрације и тај се проблем не може разрешити у локалним оквирима. Он је ван реалне моћи било којег националног политичког програма и његово разрешење се може тражити само у ширим оквирима балканске и европске сарадње.

Мултиетничке карактеристике Средачке жупе

У 13 насеља Средачке жупе пописано је 1991. године 10100 становника. Процењени број становника за исту годину износи 11760 и обухвата Албанце који се нису пописали и мањи број муслимана који су на привременом раду у иностранству и који нису пописани омашком пописивача. Етничка структура укупног (пописаног и процењеног) становништва изгледала је тада овако: Срби (православни) 707 (6,0%), муслимани (српског језика) 8825 (75,1%), Албанци 1800 (15,3%), остали 428 (3,6%)²⁵. Од краја XVII века одиграли су се у Средачкој жупи сложени етнички процеси

²³ Предлог о озваничењу горанске етничке групе **Одбор је прихватио на основу писменог образложења својих чланова др Харуна Хасанија и др Милована Радовановића.**

²⁴ Милован Радовановић, Ибид., стр. 38, 51-52, 53.

²⁵ Ибид., стр. 65, 66, 72-74.

и испољиле специфичне појаве флотантног понашања при националном опредељењу. Исламизирани Срби староседеоци успоставили су ефикасан систем “кружне одбране” према албанској инфилтрацији са ополске и призренске стране, одржавајући добре суседске односе са православним Србима. Очували су српски језик, обичаје и традиционалне институције сеоске друштвене заједнице и развили су особиту предузимљивост у решавању економских и социјалних питања посредством сезонских и повремених економских миграција (“стара печалба”) и савремених економских миграција у земље Западне Европе. Испољили су флотантно понашање у националном изјашњавању, прилагођавајући се сопственој процени политичког тренутка: 1948. године се у већини изјашњавају за Шиптаре (Албанце); 1953. године се диференцирају на Југословене неопредељене (11,2%), Шиптаре (40,8%) и Турке (14,2%); 1961. године нису прихватили могућност изјашњавања за муслимане “у смислу етничке припадности”; 1971. године, када на Косову и Метохији албанска комунистичка партократија спроводи најжешћи притисак на муслимане било којег етничког идентитета, изјашњавају се у знатној већини за Албанце, да би 1981. године, управо у тренутку албанске националистичко-сепаратистичке побуне, масовно прихватили муслиманско национално опредељење (70% од укупног становништва Средачке жупе), које потврђују и код пописа 1991. године (75,1% од укупног становништва)²⁶. Срби православни Средачке жупе, који су крајем турског периода чинили око 40% становништва, показују кроз све послератне пописе константно апсолутно и релативно опадање, осим у кратком периоду 1948-1953: 1948. године било је 3490 Срба (35,6%), 1953. године 3516 (33,4%), 1961. године 2869 (30,9%), 1971. године 2089 (18,6%), 1981. године 1122 (9,7%) и 1991. године 707 (7,0%). Депопулација Срба је последица емиграције која код средачких Срба има дубоку традицију и континуитет. Њени корени су у емиграцији економског карактера: одлажење на рад (“печалба”, “гурбет”) које се знатним делом трансформише у сталну емиграцију, исељавање у градове Србије (Призрен, Београд, Ниш итд), али и у прекоморске земље, највише у САД, одакле су се многи Срби враћали као патриоте-добровољци у време балканских и првог светског рата. Иако су економски и социјални мотиви били од примарног значаја, не треба пренебрегнути ни утицај променљивих политичких прилика које су највише допринеле стварању синдрома несигурности и неизвесне будућности.

²⁶ Ибид., стр. 73-74.

**Срби и Албанци Сиринићке жупе - стабилизвана и поларизована
етничка структура**

За разлику од Горе, Опоља и Средске, *Сиринићка жупа* представља биполарну етничку структуру. Према Ванредном попису становништва од 31. марта 1989. године²⁷ у 16 насеља ове жупе је живело укупно 12601 становника, од тога 8332 Срба (66,1%), 4125 Албанаца (32,7%) и 144 осталих (1,2%). Напомињемо да су се и поред узбурканих политичких прилика на Косову и Метохији Албанци одазивали овом попису и примерно сарађивали са пописивачима. Редовни попис становништва СФР Југославије 1991. године Албанци Сиринићке жупе су бојкотовали, те су пописни резултати за 1989. и 1991. упоредиви само за Србе и минорне групе осталог неалбанског становништва. Ова околност нема, међутим, скоро никаквог значаја за познавање међунационалних пропорција и етничке процесе у Сиринићкој жупи који су овде углавном стабилизовани још од друге половине XIX века. Наиме, у Сиринићу је још у познијем периоду турске владавине успостављена биполарна етничка структура, која се одржала до данас. Појава исламизације и албанизације Срба је практично занемарљива, што Сиринићку жупу битно разликује не само од осталих шарпланинских жупа, већ и од ширег окружења. Овде је број Срба од 1961. до 1989. године био у благом порасту (1961. год. 7560, 1971. год. 8125, 1981. год. 8253, 1989. год. 8332) и поред значајне емиграције која код сиринићких Срба представља традиционалну појаву поменути и у француском ратном приручнику из 1916. године. Учешће Срба у укупној популацији жупе се између 1961. и 1989. релативно смањило са 68,1. на 66,1% не само због емиграције, већ и услед високог природног прираштаја Албанаца, чији се апсолутни број повећавао са 3201 у 1961., на 4125 у 1989. години, а њихов удео у националној структури са 29,0% на 32,7%. Међутим, треба посебно нагласити да перманентна емиграција није карактеристична само за Сиринићке Србе, већ и за Албанце, који у свим хомогеним албанским и мешовитим српско-албанским насељима имају изразито негативни миграциони салдо. Тако је у четири највећа српска насеља (Штрпце, Севце, Готовуша, Врбештица) апсолутни негативни салдо у периоду 1961-1989. износио -1237, а у четири чисто албанска насеља (Брод, Фираја, Коштањево, Ижанце) у истом перио-

²⁷ Ванредни попис становништва општине Штрпце – Сиринићка жупа - изведен је по методологији Савезног завода за статистику, а за потребе научно-истраживачког пројекта који је у периоду 1989-1991. године реализовао Географски институт “Јован Цвијић” САНУ.

Резултати пописа објављени су у посебној публикацији Републичког завода за статистику Србије 1990. године и са резултатима анкетних истраживања фертилитета Српкиња и Албанки (узорак 10% женског фертилног становништва) искоришћени су у радovima групе аутора: Монографија **Општина Штрпце-Сиринићка жупа, Демографски развој и особености социјалног простора**, Посебна издања Географског института “Јован Цвијић” САНУ, Књ. 37/II, Београд, 1990.

ду -1643²⁸. Тиме је емиграцијом знатно ублажен демографски раст албанске популације чији је природни прираштај до почетка 90-тих година био изузетно висок: у периоду 1961-1971. просечно годишње 33,3 промила, 1981-1989. просечно 24,3 промила, са тенденцијом даљег опадања у најновије време. Утолико је на другој страни, због ниског природног прираштаја у српским насељима (4,7 промила у периоду 1981-1989), емиграција Срба условила незнатан пораст српске популације до 1989, а према попису из 1991. и појаву депопулације (1991. је пописано 8155 Срба, што значи за 177 мање него 1989, индекс 97,9).

На крају треба поменути да су сиринићки Албанци сачували свест о фисној (племенској припадности) и пореклу, по чему се разликују од свих етничких и декларисаних Албанаца шарпланинских жупа²⁹.

Табела 1. Преглед етничког састава становништва шарпланинских жупа 1991. године

УКУПАН БРОЈ СТАНОВНИКА 1991.	63910	100,0%
СРБИ (православни)	8932	14,0%
Од тога: Гора 70, Средска 707, Сиринић 8155		
ГОРАНЦИ (Горани, горански муслимани српског матерњег језика)	16112	25,2%
МУСЛИМАНИ (у смислу етничке припадности, матерњи језик је српски)	8861	13,9%
АЛБАНЦИ (процена за 1991.)	28885	45,2%
Од тога: Гора 941, Опоље 21844, Средска 1800, Сиринић 4300		
ОСТАЛИ (Роми, Југословени, Македонци, неодређени)	1120	1,7%

²⁸ Гордана Војковић и Милован Радовановић, **Динамика промена број становника и густине насељености у послератном периоду**, Монографија Општина Штрпце-Сиринићка жупа, **Демографски развој и особености социјалног простора**, Посебна издања Географског института "Јован Цвијић" САНУ, Књ. 37/II, Београд, 1990, стр. 31, 34.

²⁹ Светлана Радовановић, **Албанци Сиринићке жупе**, "Становништво", Институт друштвених наука, Год. XXXVI, Бр. 1-2, Београд, 1988, стр. 49-80.